

Мирослава Чорна

ЦІКАВА ГРАМАТИКА ДЛЯ ДОПИТЛИВОГО ГНАТИКА

Посібник для поглибленого вивчення
української мови

4 клас

У двох частинах

Частина 1

Тернопіль
Навчальна книга – Богдан

УДК 811.161.2(075.2)

ББК 81.2 Укр я71

Ч-75

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор Львівського
національного університету ім. Івана Франка

Сербенська О.А.

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови
Львівського національного університету ім. Івана Франка

Терлак З.М.

вчитель-методист СШ № 100 м. Львова

Кузьмич Г.Г.

вчитель-методист школи-садка № 94 м. Львова

Філь Н.П.

Художник — Грабар Д.І.

Чорна М.М.

Ч-75 Цікава грамати́ка для допитливого Гнатика : посібник для поглибленого вивчення української мови : 4 кл. : у 2-х ч. Ч. 1. / М.М. Чорна. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2012. — 208 с. + 16 с. вкл. : іл.

ISBN 978-966-10-2308-5

Даний посібник містить навчальний матеріал з української мови для загальноосвітніх шкіл відповідно до навчальної програми МОНмолодь-спорту України та Державного стандарту початкової освіти.

Матеріал видання взято із творів класичної та сучасної української поезії. Завдання сприятимуть формуванню національно-мовної особистості, яка характеризуватиметься інтелектом, мовленнєвою культурою і пам'яттю, емоційно-естетичним сприйняттям мови. Працюючи за цим посібником, учень стане самостійним творчим здобувачем знань, пізнаватиме тонкощі рідної мови, емоційно сприйматиме красу й силу рідного слова.

Посібник призначений для колективної чи індивідуальної роботи в класі, вдома, для факультативних занять з поглибленого вивчення української мови. Вміщений тут матеріал може зацікавити учнів середніх класів, де вивчаються мовознавчі розділи: лексика, фразеологія, морфологія. Він стане у пригоді і тим, хто прагне глибше осмислити духовний скарб рідної культури, оскільки пропонує пізнати етимологію рідного слова.

УДК811.151.2(075.2)

ББК 81.2 Укр я71

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора та видавництва.*

ISBN 978-966-10-2308-5

© Чорна М.М., 2012

© Навчальна книга — Богдан, 2012

Слово українське тихе, а громом гримить із сивих століть...
Слово українське сяйливе, бо з сонця благословилося.
Слово українське вічне, як вічна під небесами його Матінка-Земля.
Слово українське живе, бо зродилося з Любові.
Слово українське сильне, бо зросло на Вірі.
Слово українське віще, бо несе під серцем Надію.
Слово українське чесне, бо освячене Правдою.
Слово українське заповітне, бо покликане здобути Волю.
Слухаймо рідне слово душею, бо воно із пісні народу виспівалося, із душ синів і дочок України вияснилося, як молитва і сповідь у святу годину...

Ярема Гоян

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кожна людина має душу. А душа прагне краси.

Що таке краса?

Відповідаючи на це запитання, тобі, напевно, довелося б назвати чимало понять та явищ. А серед них і слово, рідне слово.

Вже три роки ти, немов бджілка, збираєш солодкий нектар із запашного луку знань.

Вірю, що пережиті тобою прекрасні хвилини на уроках української мови за цей час перетворили тебе на справжнього словолюба.

Протягом трьох років у тебе були особливі уроки — уроки розвитку зв'язного мовлення. Ти вже багато вмієш: складати діалоги, усні твори на задану тему, оповідання за одним реченням, за поданим початком чи кінцівкою; вмієш спостерігати, порівнювати, узагальнювати факти, давати їм власну оцінку, розкривати певні закономірності, грамотно й логічно, образно й зрозуміло для інших висловлюватися.

У цьому навчальному році ти оволодієш секретами літературно-художньої діяльності, редагуватимеш тексти, писатимеш замітки до газети, складатимеш анотації на прочитані книги, творитимеш вірші.

Для тебе настає відповідальна пора. Це час підсумків, твоїх перших шкільних ужинок.

Пропонований твоїй увазі посібник складається з двох частин. Працюючи з ним, ти отримаєш широкий простір для власної словесної творчості і щоразу більше переконуватимешся, що за допомогою слова можна виражати найтонші відтінки почуттів до всього, створеного Богом.

Завдання посібника побудовані лише на поетичних текстах. Чому? А тому, що поезія шліфуватиме твою майстерність у доборі слів, осмисленні всього, що діється навколо.

Ще однією особливістю цієї книги є те, що ти самостійно вибиратимеш посильні на даний момент завдання: середнього (●), достатнього (▲) або високого (*) рівня.

Старайся не йти шляхом найменших зусиль. Спочатку виконай завдання середнього рівня. Не падай у відчай, якщо середній чи високий рівень виявиться тобі не під силу. Звернися до словників, довідників. Вони обов'язково тебе виручать.

У посібнику є цікаві завдання під рубрикою «Попрацюй учителем». Вони допоможуть тобі тренувати увагу, вчитимуть розпізнавати природу помилки, розуміти мовні явища, визначати орфограми, пунктограми. У результаті ти писатимеш контрольні роботи набагато грамотніше, а трохи згодом зможеш пояснювати незрозуміле своїм друзям.

Розділ III ЯК НАМИСТИНКИ, ДИВО КАЛИНОВЕ — ЧАСТИНИ МОВИ

Ти вже знаєш, що українська мова є однією з найбагатших мов світу. В Тлумачному словнику сучасної української мови зафіксовано близько 140 тисяч слів.

Слова, як і люди, народжуються і вмирають.

Є такі, яким стільки літ, скільки українець живе на землі і дивиться у небо.

А є слова, які народжуються, може, саме тоді, коли ти працюєш з цим посібником.

Народившись, слово отримує ознаки певної значеннєвої групи слів, стає членом спільноти, яка має характерні тільки їй закони словозміни, узгодження з іншими словами.

Є системи, які щоразу поповнюються, а є й застигли, які подарували нам предки, і ми ними користуємося без змін і доповнень.

Величезні групи слів, які мають спільні ознаки, називаємо **частинами мови**.

Опрацьовуючи в другому і третьому класах слова — назви предметів, слова — назви ознак предметів, слова — назви дій предметів, ти вже переконався, що всі вони підпорядковуються певним законам.

Наприклад, щоб поєднати слова (тобто висловити якусь думку), ти мусиш змінити форми слів, узгодити їх між собою.

Цього року ти ознайомишся з особливостями кожної такої групи. А для цього вдумливо опрацьовуй запропоновані таблиці, бо вони допоможуть осмислити і побачити нашу мову як систему, в якій усе логічно і геніально просто.

Як намистинки, диво калинове — частини мови

Іменник! Він узяв собі на плечі велике діло — **визначати речі**.

Ну, а візьмімо назву — **дієслово**, само підказує, що **діє слово**.

Прикметник дасть іменнику-предмету якусь його **ознаку** чи **прикмету**.

Числівник може визначить тобі **число речей, порядок при лічбі**.

А поспитай звичайного **займенника за кого** він у мові? **За іменника!**

15*. Склади загадки про шкільні предмети, використовуючи якомога більше прикметників.

16°. Добери антоніми до прикметників *вічний, веселий, ясний, цікавий, порожній, брудний*.

17°. Добери синоніми до прикметників *дбайливий, твердий, мужній, багатобарвний*.

18^. Вислови свої міркування.

1. Деякі вчені-мовознавці вважають прикметниками слова типу: *перший, дев'ята, сьоме...* Спробуй пояснити їх точку зору.
2. Чому початковою формою прикметників вважається форма чоловічого роду однини?

19*. Спробуй здогадатися.

1. Який прикметник може бути водночас іменником у формі родового відмінка та дієсловом у формі минулого часу?
2. Який прикметник у формі жіночого роду є одночасно іменником, що означає орган державної влади?

20*. Склади (за вибором) твори за поданим зачином. Не забудь про прикметники.

1. У зимовому лісі несподівано з'явився...
2. Це була справжня казка...
3. Надворі було темно, тільки сніжинки, як змерзлі метелики, танцювали біля освітленого вікна...

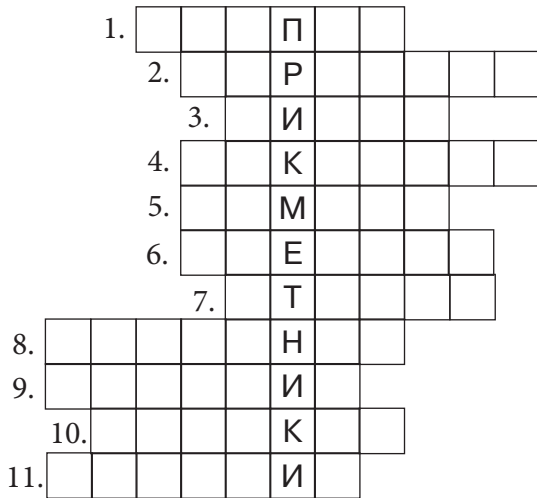
21*. Розгадай кросворд «Прикметники-синоніми».

1.				П							
2.				Р							
3.				И							
4.				К							
5.				М							
6.				Е							
7.				Т							
8.				Н							
9.				И							
10.				К							
11.				И							

1. Витривалий.
2. Дружній.
3. Скорий.
4. Палаючий.
5. Кволий.
6. Неосязний.
7. Зарозумілий.
8. Гожий.
9. Відвертий.
10. Лазурний.
11. Лякливий.

22*. Розгадай кросворд «Прикметники-антоніми».

1. Щедрий.
2. Свіжий.
3. Добрий.
4. Сміливий.
5. Радісний.
6. М'який.
7. Новий.
8. Теплий.
9. Вузкий.
10. Високий.
11. Працьовитий.

23*. Розглянь малюнок. Спробуй скласти вірш про зиму, використовуючи рими *блискучий — зима, щипучий — дарма, вуха — мене, завірюха — вщипне*.

ЗМІСТ

Розділ I

ЩЕБЕЧЕ РІДНА МОВА СОЛОВ'ЯМИ	6
У рідній мові — вся Вітчизна. Слово. Лексичне значення слова. Повнозначні, неповнозначні слова	7
Яка чудова українська мова! Слово, його значення. Однозначні, багатозначні слова. Пряме, непряме значення слів	17
Яка багата українська мова! «...І де береться все це?». Слово, його значення. Синоніми. Омоніми. Антоніми	20
Яка розкішна наша мова! Кожну літеру ціни, бо немає їй ціни	22
Народ скаже, як зав'яже. Що слово — то наука. Поняття про стійкі словосполучення. Найбільш уживані усталені вирази	25
Розумну річ приємно й слухать. Найбільш уживані усталені вирази	33
Перевір свої сили. Завдання та питання до розділу «ЩЕБЕЧЕ РІДНА МОВА СОЛОВ'ЯМИ»	41

Розділ II

СЛОВА — КОЛЬОРОВІ КАМІНЦІ, А РЕЧЕННЯ — УЗОРИ ПРЕЧУДОВІ	45
Речення. Види речень за метою висловлювання та інтонацією. Повторення вивченого у третьому класі	46
Види речень за будовою. Члени речення. Грамматична основа речення. Другорядні члени речення	56
Зв'язок слів у реченні. Побудова поширених речень	60
Однорідні члени речення. Їх поєднання за допомогою сполучників. Розділові знаки при них	64
Залежні слова при однорідних членах речення	68

Пряма мова (первинне ознайомлення). Розділові знаки при ній	74
Діалог (первинне ознайомлення). Розділові знаки при ньому	77
Перевір свої сили. Завдання та питання до розділу «СЛОВА — КОЛЬОРОВІ КАМІНЦІ, РЕЧЕННЯ — УЗОРИ ПРЕЧУДОВІ»	79

Розділ III

ЯК НАМИСТИНКИ, ДИВО КАЛИНОВЕ — ЧАСТИНИ МОВИ .....

Частини мови. Змінні, незмінні, самостійні, службові	86
--	----

ІМЕННИКОВОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ

Іменник як частина мови. Лексико-семантичні категорії: поняття «істота — неістота», «загальна назва — власна назва» (повторення)	90
--	----

Граматичні категорії іменника: рід, число (повторення)	100
---	-----

Граматична категорія відмінка (повторення). Кличний відмінок. Звертання, розділові знаки при звертанні	105
--	-----

Типи відмін іменників. Особливості відмінювання іменників I відміни в однині та множині	110
--	-----

Особливості відмінювання іменників II відміни в однині та множині	116
--	-----

Особливості відмінювання іменників III відміни в однині та множині	121
---	-----

Особливості відмінювання іменників IV відміни в однині та множині	125
--	-----

Написання частки «не» з іменниками. Закріплення вивченого про типи відмінювання іменників	132
---	-----

Перевір свої сили. Завдання та питання до розділу «ІМЕННИКОВОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ»	135
--	-----

ОКРАСА МОВИ — СЛОВО ПРИКМЕТНИКОВЕ

Повторення вивченого про прикметник як частину мови	142
Прикметники-синоніми, прикметники-антоніми (повторення)	147
Спостереження за вживанням прикметників у мові. Вправи на доцільне їх використання (повторення)	150
Зв'язок прикметників з іменниками в реченнях. Визначення роду і числа прикметників (повторення)	151
Відмінкові форми прикметників в однині	167
Відмінкові форми прикметників у множині	175
Перевір свої сили. Завдання та питання до розділу «ОКРАСА МОВИ — СЛОВО ПРИКМЕТНИКОВЕ»	193
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК	197
ЗАПАМ'ЯТАЙ ФРАЗЕМИ	198
ВІДПОВІДІ ДО КРОСВОРДІВ, ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК	203
ЩО ЗАБУЛОСЯ — ТЕ ПРИГАДАЄТЬСЯ	204

Навчальне видання

ЧОРНА Мирослава Михайлівна

ЦІКАВА ГРАМАТИКА ДЛЯ ДОПИТЛИВОГО ГНАТИКА

Посібник для поглибленого
вивчення української мови

4 клас

У двох частинах

Частина 1

Головний редактор *Богдан Будний*

Технічний редактор *Оксана Чучук*

Редактор *Любов Левчук*

Художник *Дарій Грабар*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Комп'ютерна верстка *Ольги Швед*

Підписано до друку 31.07.2012. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк арк. 16,9+1,3 вкл. Умовн. фарбо-відб. 16,9+5,2 вкл.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48

office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-2316-0

9 789661 023160